

Бранислав ОСТОЈИЋ*

ЛЕКСИЧКО-СИНТАКСИЧКА СТРУКТУРА КЛЕТВИ И ДЕПРЕЦИЈАТИВА У „ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ”

Апстракт: У овом раду аутор разматра лексичко-синтаксичку структуру клетви и депрецијатива у *Горском вијенцу*, као и функционалност глаголских облика у њима. Посебну пажњу аутор је посветио клетвама у којима се жижне лексеме јављају у Петра II са трансформационим значењем унутар самих конструкција и типу депрецијатива са чврстим редом ријечи код којих је немогућа редукција и замјена компоненти синонимима.

Кључне ријечи: клетва, заклетва, структура, лексика, синтакса, семантика, депрецијатив, компонента, тип, емоционалност, експресивност

I

1. Био би задатак посебне студије да се изложи садржај и структура клетви и депрецијатива у *Горском вијенцу*, што подразумејева темељно испитивање и упознавање живота и обичаја Црногораца из доба Петра II Петровића. Ту би се, поред осталог, морали тражити разлози њиховој суровости. И клетве и депрецијативи су у *Горском вијенцу*, управо, без „хришћанског милосрђа”, а условљени су улогом коју су имали у друштву (Мартиновић 1963: 220). У злу се и немаштини живјело, зло је требало искоријенити, а немаштину побједити. Ту клетва долази као помоћ. Њој се прибјежавало као заштитници. Адресант (који изриче клетву) изриче радњу проклињања с циљем да адресата (коме се клетва изриче) убиједи, увјери, поучи и

* Редовни члан ЦАНУ

уплаши. Као кратки зложељни исказ штити од чињења зла и спречава да се зло учини (Суботић 2008: 138). А, ако је требало показати презир или омаловажити некога или нешто, онда је ту депрецијатив.

а) У једном свеобухватном раду требало би утврдити да ли садржина и структура клетви и депрецијатива у дјелу Петра II Петровића лежи у литератури коју је Петар II читао и познавао или у народу који га је дао. Ово тим прије пошто се зна да су Петру II биле добро познате клетве његова стрица Петар I и народне клетве и депрецијативи са врло широким мотивским распоном у *Горском вијенцу*. Куну Црногорци Турке и турску силу, куну они „браћу по крви” – потурице. Упућиване су оне великашима, понекад и главарима, па и самоме Владици. Куну немоћна и увријеђена лица, ријетко моћници, куне појединач, али и колектив. То као прво.

б) Друго. Проблеми који се тичу клетви, могу се посматрати из више аспеката: Нужно би било објаснити синтаксички однос језичких једница у клетвама, лексичку структуру, функционалност глаголских облика у њима, логичку и семантичку остварљивост њихова садржаја и нормативност језичких средстава у датим функцијама (Остојић 1997: 86)

Одговор на обје групе питања захтијева дуг и исцрпан рад на добро провјереним и проученим примјерима. Ми ћемо се овога пута задржати само на питању лексичко-синтаксичке структуре клетви и депрецијатива у *Горском вијенцу* у настојању да одредимо у клетвама функционисање *оптативног радног придјева* са језичким елементима на које се директно наслања. Кад је ријеч о депрецијативима, као посебним језичким конструкцијама које оцртавају специфичну сферу језика, овдје ће бити ријечи о лексичко-синтаксичкој организацији језичких елемената и о вези и узајамности лексике и граматике у њима.

II

Оптативни радни придјев веома је заступљен у свим типовима/моделима клетви у *Горском вијенцу*.

а) Налази се у оним основним и најчешћим гдје је клетва мотивисана мржњом и жељом да се реализује оно што она као таква са собом носи, као у примјеру:

Крвника га ришћанскога нема –
Заклала га пушка црногорска! (ГВ, 1910–1911)

б) Па затим – јавља се у нешто ређим клетвама гдје се испољава више вапај усамљеног и немоћног, а мање је директан позив на обрачун с потурицама:

Бог вас клео, погани изроди,
Што ће турска вјера међу вама (ГВ, 73–74)

в) У функционисању је у клетвама које увријеђени народ упућује великашима због неодлучности:

Великаши, проклете им душе,
На комате раздобише царство,
Српско име грдно сатријеше,
Великаши, траг им се утро. (ГВ, 207–210)

г) Посебно је наглашен у типу клетви гдје опет народ куне, али овога пута свога највећег непријатеља – потурице због „срамног чина издаје”:

Истурчи се плахи и лакоми
Млијеко их српско разгубало! (ГВ, 260–262)

д) Па и тамо гдје сами главари увиђају своје крупне грешке у вези са неодложним обрачуном с потурицама, гдје су сами свјесни узрока народног незадовољства у клетви је такође у оптицају оптативни радни придјев:

И дабогда траг нам се затро
Кад под овом живјели марамом (ГВ, 304–305)

ђ) Због истих грешака народ куне и Владику, па се најзад и у њима овај облик нормално употребљава као и у свим претходним:

Што се мрчиш кад ковати нећеш?
Што збор купиш кад зборит не смијеш?
Приђе си им с коца утекао,
Дабогда им скапа на ченгеле! (ГВ, 541–544)

е) Па чак, и у клетви као пријекору младом јунаку који је морао бити опрезан када је у питању Турчин и који је морао да зна да ту вјере нема, оптативни радни придјев има врло широку примјену:

Бог га јаки и мртва убио
Како мога вјероват Турцима. (ГВ, 1999–2000)

Можемо, дакле, са сигурношћу рећи да је у основи оптативни радни придјев у највећој мјери овладао у клетвама, као граматички облик развио се у кондензован израз са изванредно снажном експресивношћу и афективношћу (Трезнер 1971: 64–71) Његово присуство у таквим конструкцијама обавезно се модификује. Налазећи се у реченичној предикацији, он уноси у њу модалну обојеност што је иначе његово примарно (категоријско) значење; сачувао је у себи сав лексички садржај присутан у потпуној реченичној схеми која се налази у елипси. За њом није потребно трагати када је у питању *Горски вијенац*, поред осталог, често није једноставно посегнути за оним стварним – Његошевим. Њиме се у клетвама износи став адресата – жеља да се догоди оно што се глаголом казује. Жеља је по правилу усмјерена на будућност. Оптативни радни придјев је, према томе, као глаголски облик за жељу, употребљен у условима који му одговарају. Јавља се, дакле, у примарној, тзв. категоријској функцији типичној за модалне глаголске облике или модусе уопште. Морфолошка необиљеженост њихова каткада се надокнађује другим глаголским облицима или језичким средствима у чијем би се окружењу требало да налази, или је пак у неким случајевима извршена његова лексикализација па је сувишан (Куго људска да те Бог убије!/Али ти је мало по свијета).

III

Изразита емоционалност наметнула је и одређену организацију клетви тако да им структура постаје врло чврста. Она се чак репродукује по унапријед утврђеном плану, односно концепту. У свима њима језички је јасно манифестован лични став говорног лица. С дубоким уживљавањем говорно лице манифестује жељу да се деси оно што носи собом најчешће оптативни радни придјев. У већем броју примјера типа:

Бог вас клео, погани изроди! (ГВ, 73–74)

модалност оптативног радног придјева је појачана у синтаксичком споју са вокативним изразом (*погани изроди*) који заједно са претходним чланом реченице (*Бог вас клео*) чини цјелину, тј. реченични комплекс са интеграцијом. Други дио стиха *погани изроди* је скре-

тање пажње на онога коме је клетва намијењена. У њима жижне лексеме: *изроди, кучке, курве*, јављају се у Петра II са трансформационим значењем унутар самих конструкција. Зависност стварног значења одговарајућих ријечи контаминирана је у синтаксичком споју са другим посебно одабраним лексемама типа: *погани, потрпезне, обрљане*, итд. Појмови се називају именима по логичкој асоцијацији, и они, ти изрази, стреме ка образовању по аналогiji себи сродних синтаксичких и лексичких редова, формирајући се, додуше, по одређеним моделима и шаблонима. А, тај вокативни израз је, у ствари, депрецијатив, који као посебна језичка конструкција оцртава у *Горском вијенцу* специфичну сферу језика Петра II. Они показују тијесну везу и узајамност лексике и граматике. Опире се, прије свега, на посебну лексичко-синтаксичку организацију језичких елемената, одвајајући се, при том, својом структурно-семантичком типологијом од осталих синтаксичких конструкција. У њима увијек доминирају изрази: *крмска потурице, брука неваљала, курвино копиле* и сл. Тако се жеља изражена дијелом клетве у чијој је функцији оптаивни радни придјев комплетира деприцијативом, чију опет структуру одражава типологија моделовања која се разликује од структуре првог дијела у клетви како у смислу коришћења дистрибутивних веза лексике тако и у смислу коришћења синтаксичких конструкција.

Дјелови се, дакле, ослањају један на дуги и међусобно се допуњавају. Али у овим позицијама један од реченичних дјелова иступа са доминантном улогом. Разумљиво, доминантну улогу има оптаивни радни придјев, мада је информацијом садржајнији други реченични дио, јер вокативни израз у неким случајевима, и то обично у случајевима када су у питању *великаши и владика*, носилац је само имена појма коме је клетва намијењена без посебне емоционалне обојености, иронизиран је уколико се односи на потурице, а лексикализован је и апозитивом комплетиран уколико се њиме слави сопствена историја (*Косово, грдно судилиште...*).

Често је структура клетве до те мјере чврста да су могуће само међусобне замјене првог и другог реченичног дијела. Помоћу ових варирања *вокатив + оптаивни радни придјев* и *оптаивни радни придјев + вокатив* преноси се различита количина информација, а синтаксички низ постаје еластичнији и динамичнији што увијек доноси друкчији семантички прелив (Ј. Силић 1984: 23). Вока-

тивни израз се, дакле, може појавити каткада и у првом дијелу клетве, као у примјерима:

Великаши, траг им се утро! (ГВ, 210)
 Турци браћо, у кам ударило! (ГВ, 858)
 О проклета земљо, пропала се! (ГВ, 974)
 О Косово, грдно судилиште,
 Насред тебе содом запушио! (ГВ, 987–988)

Што се пак тиче синтаксичког устројства овога типа клетви, јасно је да је у њему вокативни дио дошао до јачег изражаја без икаквих промјена у денотацији и колокацијским односима. Прво је вокативним дијелом разбијена међузависност стихова. Ужа или шира експликација је сувишна. Логичка и смисаона остварљивост је потпуна.

У другом типу клетви недостаје вокативни израз, али су и оне тако чврсте да у њима поједини реченични дјелови не могу замијенити мјеста нити могу лексички садржај којима су испуњене у реченичном моделу да преузму сининимски опозити. Једном ријечју, искључено је свако синтагматско и лексичко варирање. Њих, као такве, веже контекст који са њима чини неодвојивост, и, у извјесном смислу, традиционалну оформљеност изражавања.

Одсуство вокативног израза је употпуњено синтагмом која преузима на себе садржај осуде, односно садржај цјелине. Такви су примјери:

Чудне стоке, Бог их посјекао! (ГВ, 2124)
 Истурчи се плахи и лакоми,
 Млијеко их српско разгубало (ГВ, 261–262)
 Бог га јаки и мртва убио
 Да л' невјерне не зна Турке (ГВ, 1915–1916)

Конструкције су семантичко-синтаксички сасвим јасне. Остварљиве су у вези са првим дијелом: *да л' невјерне не зна Турке*, *Чудне стоке* и сл. Лексички избор сам по себи у обиљу клетви је сведен на минимум. Узак лексички круг, али у значењу са богатим смислом и денотацијом у мајсторски одабраним, само Његошу својственим, колокацијским односима (Батистић 1978: 12), постављен, дакле, на одговарајућа мјеста и с релативним семантичким карактером обиљежава у *Горском вијенцу* снагу и јачину клетви. Док је узак круг лексике допуњен вокативним изразом у првој групи примјера, докле синтагматски склоп одговарајућих ријечи допуњава семантич-

ку дефектност оптативног радног придјева у другој групи (Мухин 1976: 191). Сама емоционалност је појачана контекстуалним спојем. Тако структурно окружен оптативни радни придјев допуњује се тешком оптужбом: *зар невјерне не зна Турке, Чудне стоке* и сл.

Тек присуство вокативног израза у једном типу и синтагматског споја у другом типу, коначно осмишљава дотле доста „сиромашну” синтаксичку конструкцију. Ничега нема сувишног. Клетве су структурно сведене на синтаксички минимум. У цјелини гледано, дакле, имамо комплетан доживљај горке слике увријеђености говорног лица, тј. лица које оптужује или куне.

IV

Депрецијативи су кратке говорне форме у већем или мањем степену индивидуализоване и особене као емоционално-експресивни еквиваленти ријечи, мада се јављају на основу најтипичнијих и најпродуктивнијих фразеолошких ријечи које постоје у језику. Као и све језичке јединице, оне стреме ка образовању по аналогiji себи сродних синтаксичких и лексичких редова, формирајући се по одређеним моделима и шаблонима. Тако у примјерима:

Како тридес напуни годинах,
 Сваки дође као бабетина.
 Од брукe се гледати не може; (ГВ, 1686–1688)
 Ема нећу божја ви је вјера
 Више слушаат оцу у Ћеклиће,
 Ће гугуче сврх оне стуглине
 Ка јејина сврх труле буквине! (ГВ, 941–945)

спој представа ствара специфичне значењске асоцијације: *Они/бабетине, Оца/јејина* и сл. Такве асоцијације остварене су, рецимо – у другом примјеру – глаголом *гугутати*. Самосталне ријечи: *Оца, вјера, стуглина, јејина, буквина* различито су примијењене у синтаксичком споју: *Вјера, стуглина* и *буквина* блокиране су одредбама: *божја, она, трула (божја вјера, она стуглина, трула буквина)*, а *оца* и *јејина* својом слободном употребом, без икаквих оптерећења, стоје једна наспрам друге као узајамне значењске компоненте.

Њихову структуру одражава типологија моделовања која се разликује, рецимо, од структуре клетви и заклетви, жеља и благослова, како у смислу коришћења дистрибутивних веза лексике тако и у смислу коришћења синтаксичких конструкција. У примјерима:

Што, погани, од људи чините (ГВ, 1489)
 Не требају царство нељудима,
 Нако да се пред свијетом руже. (ГВ, 1151–1152)
 Кома закон лежи у топузу,
 Трагови му смрде нечовјештвом (ГВ, 1155–1156)

лексеме: *погани*, *нељуди* и *нечовјештво* јављају се са трансформационим значењем унутар самих конструкција. Зависност стварног значења одговарајућих ријечи контаминирана је у синтаксичком споју са другим лексемама. Појмови се називају именима по логичкој асоцијацији. У другом и трећем примјеру контекст недвосмислено указује која би самостална ријеч требало да стоји умјесто цјелокупног синтаксичког комплекса. У првом примјеру то је већ обиљежено лексемом *погани*. У другом и трећем имплицитно се подразумева и модификује укрштањем постојећих лексема: *нељуди*, *ружити*, *смрде*, *нечовјештво* и оног стварног значења које се према положају постојећих компоненти остварује у свијести говорника и саговорника.

Примјећује се још један необично важан моменат у развоју синонимичности ријечи. Наиме, у депрецијативима се осјећа тон новог знака који треба да замијени – обнови стари, учини га лакшим и за одређену прилику прикладнијим. Иначе, синонимичност у свакој прилици је немогућа у депрецијативима:

Безобразне, обрљане курве,
 Повукуше те нам образ грде! (ГВ, 1896–1897)

Осим појединачних лексичких јединица *курве* и *повукуше* у додиру са посебним лингвистичким пратиоцима *безобразне* и *обрљане*, употребљавају се сложенија образовања која се организационо приближавају фразеолошким обртима.

При понављању једне исте лексеме у другој прилици јавља се варијативност стварања посебних структурних дублета:

Држ, Алија, курвино копиле,
 Котарке се младе разбежаше (ГВ, 1834–1835)

Фразеолошки обрт „курвино копиле” састоји се из одређених, увијек једних те истих ријечи, тијесно међу собом повезаних и учвршћених у цјелини. Свака модификација у обрту наведеног споја је сувишна. Информисаност је, додуше, без контекста дефектна.

Варијативност ових јединица тиче се најчешће ширег круга одређених језичких феномена, као на примјер:

а) морфолошке структуре ријечи које улазе у њихов састав:

Но, ка пашче кад га за тор свежеш
Ту чамују и дневи и ноћи (ГВ, 1472–1743)

в) везе међу ријечима стварног контекста:

Куд су шћели потрпезне кучке;
Бранковићи и лижисахани,
Што им оће друштво са Турцима (ГВ, 1763–1765) и

в) најзад неких измјена фонетског састава појединих лексема:

Па га оно пашче Ћоровића
Избезуми некако на братску
Те срамотно, црн му образ био; (ГВ, 2003–2005)

У свим наведеним примјерима подразумијева се чврсти ред ријечи, немогућност замјене компоненти синонимима, немогућност редуковања и сл. Једном ријечју, искључено је свако лексичко и синтаксичко варирање депрецијатива. Њих, као такве, веже контекст који са њима чини неодвојивост, и, у извјесном смислу, традиционалну оформљеност изражавања.

У примјеру:

Увија се ка враг око крста
Ама пунан губе и лукавства
Крвника га ришћанскога нема. (ГВ, 1909–1911)

случај је индивидуализован. У збирности лексема *губа*, *лукавство* и *крвник* доминантан је емоционални тон говорника. Став мржње је употпуњен лексемама: *увија*, *пунан* и *заклала га*.

Јединственост једних и других чини унутрашњи сукоб говорника и одсутног саговорника (коме су мисли упућене) из кога резултира имплицитност депрецијатива, с једне стране, и лингвистичка маркираност, с друге стране. Цјелокупна структурна организација саопштења имплицитно садржи депрецијатив и чини га лексички оформљеним у свијести говорника.

Региструјемо и примјере у којима напоредо иступају двије варијанте једног и другог депрецијатива. То су случајеви погрешног једначења или контаминације. Тако у примјеру:

Муч, будало, да ли Божић није? (ГВ, 2266)

потпуно је јасно да је правилност одређивања информација наведеног стиха немогућа без утврђивања његове разлике у лексичком значењу и слободног повезивања његова са конкретном ситуацијом. Стих нам је дефектан сам за себе. Контекст га комплетира у семантичком смислу. Посматран у контексту наведени стих излази из реда депрецијатива какве смо показивали у претходним примјерима.

Случајева контаминације овога типа нема тако много у *Горском вијенцу*, те они као обрасци не нарушавају у њему норму депрецијатива. Но, без обзира на такве положаје, овакве варијанте нијесу необичне у језику Петра II. Разјашњења основних принципа и метода њихова коришћења у цјелокупном језику представља теоријски и посебан интерес при проучавању језика Петра II Петровића.

Утврђујући диференцијалне знаке у депрецијативима, као специфичним лингвистичким јединицама, примјећује се да је посебно нагашена компонента карактера лексике која је јединствена по својој значењу и учвршћењу по својој структури. У њима се одражава конкретан лик мишљења. Њихова дуговјечност објашњава се тиме што при свим условима индивидуалне употребе чувају своју семантичку структуру, умјетничко-естетску слику и самопостојаност. Увијек у њима доминирају изрази: *крмска потурица, брука неваља-ла, потрпезне кучке, пасји милет, курвино коpile* и сл.

„Анализа лексичко-семантичке и синтаксичко-семантичке структуре клетви и депрецијатива у *Горском вијенцу*” показала је да су обје ове говорне фолклорне форме веома фреквентне у *Горском вијенцу*. Клетве су текстуално разноврсније, семантички садржајније и синтаксички развијеније. Структурно се само каткада приближавају депрецијативима.

Депрецијативи су структурно друкчије моделовани како у лексичко-семантичком тако и у синтаксичком смислу. Са етичког становишта клетве су много „убојитије”. Уочљива је диференцијација клетви у *Горском вијенцу* на појединачне и колективне, а унутар ових јасна је опет њихова репартиција на самоклетве гдје адресант куне сам себе и на клетве гдје се куне адресат, односно треће лице и сл. Депрецијативи се често приближавају фразеолошким обртима тако да је њихова информативност без контекста дефектна. Крајњи циљ и једних и других фолклорних конструкција је потпуна „деструкција адресата”.

ЛИТЕРАТУРА

Батистић 1978: Т. Батистић, *О компонентној анализи лексичког значења*, Лексикографија и лексикологија (Зборник радова), стр. 1–15 (Београд – Нови Сад).

Мартиновић 1963: Нико Мартиновић, *Заклетве у народу и у Горском вијенцу*. Стварање бр. 9–10, стр. 216–224 (Титоград).

Мухин 1976: А. М. Мухин, *Лингвистически анализ* (Теоретически и методо логически анализ), стр. 189–207 (Лењинград).

Остојић 1997: Б. Остојић, *Прилози о Његошеву језику*, УНИРЕКС (Никшић)

Силић 1984: Јосип Силић, *Од реченице до текста* (Загреб).

Суботић 2008: Љиљана Суботић, *Синтаксичко-семантичка структура клетви у епским народним пјесмама*, Српски језик XIII/1–2, стр. 137–148 (Београд).

Трезнер 1971: Т. Трезнер, *О експресивној употреби придјева радног*, Језик бр. 2–3, стр. 61–71 (Загреб).

Branislav OSTOJIĆ

LEXICAL-SYNTACTIC STRUCTURES OF ANATHEMAS AND DEPRECIATORS IN „GORSKI VIJENAC” („THE MOUNTAIN WREATH”)

Summary

In the paper, author is discussing lexical-syntactic structure of anathemas and depreciators in Njegoš's poem „The Mountain Wreath” as well as the functionality of verbal forms in them. Author is drawing special attention to anathemas in which the central lexemes appear with transformational meaning inside the very constructions and to the type of depreciators with a steady word order, in which the reduction and replacement of components with synonyms are not possible.

Key words: anathema, oath, structure, lexicon, syntax, semantics, depreciator, component, type, emotionality, expressivity